

S&RO

05/2009

Stedebouw & Ruimtelijke Ordening | uitgave van het Nirov

nirov

Samen ruimte maken

Zachte stad

De gegijzelde ruimte van Rotterdam

Harmen van de Wal, Christian Müller, Rob Gijssbers

Er is een gestage evolutie aan de gang in de openbare ruimte in Rotterdam. Het relatief eenduidige karakter ervan wordt steeds meer vervangen door een verzameling sterk geconditioneerde plekken met elk een eigen set gedragsregels. De plekken zijn zo sterk toegesneden op één specifiek ruimtegebruik, dat ze vanzelf een selectie in de hand werken.

Vijfendertig procent van de totale openbare ruimte in Rotterdam is zo ingericht dat er hooguit één soort gebruik mogelijk is.¹ Dit zijn de Monime's.² Elk van deze plekken wordt gekenmerkt door een krachtige suggestie die andersoortig gebruik moeilijk maakt. Je zou kunnen zeggen dat in Monime's een psychische druk wordt uitgeoefend op mensen, die een andere dan de geprogrammeerde activiteit willen doen, om weg te blijven of zich aan te passen. Dat kan komen omdat de ruimte om iets anders te doen er niet is, waardoor het ongepast overkomt om het wel te proberen. Het kan zijn dat er zulke sterke signalen zijn die het gebruik dicteren, dat iemand, om iets anders te doen sterk in zijn schoenen moet staan. Of omdat mensen zo effectief verleid worden dat ze ongemerkt in het gewenste gedrag glijden. In hun essay over het nieuwe publieke domein beschrijven Hajer en Reijndorp hoe dit het ontstaan van publiek domein bedreigt. Er is een ontwikkeling in de openbare ruimte van 'toenemende functionalisering van plekken, waarin, om frictie te kunnen vermijden niet de optimale interactie (...), maar de soepele afwikkeling van het publiek centraal staat.³ Op andere plekken is de inrichting er op gericht om mensen in een toestand van kooplust te brengen, of om andere redenen in een specifieke *state of mind* te brengen.⁴ Hoe effectiever de manipulatie van de mensen in de openbare ruimte hun doen en laten stroomlijnt, hoe minder het publiek domein kans heeft zich te manifesteren. Hoe sterker de suggestie dat de toegang tot een plek beperkt is tot hen die zich aan de gewenste gedrag houden, hoe minder de werkelijke openbaarheid is. De ruimte is effectief gegijzeld.

Anderssoortig

De gegijzelde plek heeft altijd gesluimerd in de openbare buitenruimte. Openbaar is altijd al een 'openbaar onder voorbehoud' geweest. Verschillende regimes regelen de toegankelijkheid en het gebruik ervan, waardoor er een groot verschil is tussen de bewegingsvrijheid in een park, waar voetgangers in alle richtingen kunnen gaan en voertuigen bijna nergens heen kunnen, en een drukke straat waar iedereen die aan het verkeer deelneemt aan strenge voorschriften moet voldoen. Succesvolle strategieën in de verkeerskunde die de stad indeelden in verblijfsplekken, waar een maximumsnelheid van dertig kilometer per uur geldt, en verkeersaders (tot vijftig kilometer per uur) hebben tot een niet meer te stoppen proces van versnippering geleid, waarbij geleiding, buffering, vertraging en obstakels zorgen voor voldoende afstand tussen de verschillende weggebruikers. De onbedoelde bijwerking die de stad in verschillende zones opdeelt (archipelisering), is het best zichtbaar in de Middellandstraat, één van de belangrijke oost-westaders in de stad. Ter plekke van een klein winkelknooppunt is de straat opgedeeld in een stoep, een bufferzone, extra betonnen obstakels, een rijweg een verhoogd perron voor de sneltram, een aantal paaltjes ter obstructie, twee trambanen, een verhoogd perron, een glazen balustrade, een rijweg, een bufferzone, een fietspad en weer een stoep. De straat is nauwelijks dertig meter breed en toch in elf aparte zones verdeeld die de overzijde op grote afstand houden.

De tweede bijwerking is minder evident, maar ingrijpender en wordt sluipenderwijs zichtbaar. Hoe meer maatregelen er genomen worden om de veiligheid door middel van zero-frictiezones te bewerkstelligen, hoe meer het als belofte gezien wordt om als fietser, voetganger of automobilist ongestoord binnen het eigen toegewezen domein te bewegen, hoe minder de tolerantie wordt ten opzichte van mensen die daarop inbreuk plegen. Een auto op het fietspad geparkeerd, voetgangers die treuzelen tijdens het oversteken van de autobaan en fietsers op de stoep zijn bronnen voor algehele ergernis. Hoe minder de tolerantie wordt, hoe luider de roep om aanpassingen en nieuwe obstakels. Het wachten is op een eigen zone voor scootmobiel en één voor rollators. Het idee van openbare ruimte als plek voor ontmoeting en confrontatie, waar iedereen anders, maar gelijkwaardig is, is aangevuld met een nieuw begrip, dat van openbare ruimte als een verzameling andersoortige plekken waarbinnen iedereen gelijk is.

Controle

De gegijzelde ruimte is ontstaan uit de voortdurende drang om te controleren, om een massa, van nature chaotisch, in een formeel kader te duwen en te houden, zodat het beheerst en gecontroleerd kan worden. Sinds de Feyenoordrellen in 1999 is in Rotterdam de gedeeltelijke

drooglegging doorgevoerd. Op Koninginnedag werd elk terras met dranghekken afgeschermd. Binnen de dranghekken was drankgebruik toegestaan, daar buiten niet. De ruimte binnen de dranghekken was daarmee tijdelijk toegewezen aan het privé domein van het café. Op het omheinde terras van het café werd een gedoogbeleid gevoerd, openbare dronkenschap in de publieke ruimte werd plaatselijk toegestaan en om te voorkomen dat de verwarring die daaruit ontstaat voor de wetshandhaving te groot werd, is er een tijdelijke stedenbouwkundige maatregel toegepast door er wanden omheen te zetten.

Hekken lijken in de openbare ruimte steeds meer voor te komen. Hun functie is geëvolueerd, ze zijn niet bedoeld om een juridische afbakening te maken tussen privé terrein en openbaar gebied, ook niet omwille van ruimtelijke motieven, maar om programma's af te bakenen. Openbare evenementen worden in toenemende mate achter hoge, dichte schuttingen georganiseerd. Speeltuinen worden omheind om honden en tieners buiten, en kinderen binnen te houden. Overall in de stadswijken zijn sportkooien gebouwd, waarbinnen de jeugd zich helemaal mag uitleven. Zorgvuldig ontworpen doen ze denken aan een kruising tussen een luxe Elle-Wonen tuinrichting en een luchtplaats van een gevangenis. De maatvoering en de vormgeving leggen het gebruik zo dwingend op, dat ze een argument zijn om mensen weg te sturen. Een stel kleine kinderen die in een voetbalkooi met stoepkrijt op de tegels tekenen moet het veld ruimen wanneer een andere groep wil gaan voetballen. Basketballers zijn er ondergeschikt aan voetballers en wanneer eenmaal een partijtje is gevormd, is er geen ruimte meer voor andere groepen om er ook te spelen. Daarmee is bij de aanleg van de speelkooien het gebrek aan ruimte al een item en is de kiem gelegd voor aanpassingen die dit ruimtegebrek moeten oplossen.

Normatief

Veel van die plekken zijn normatieve ruimtes, ze tolereren mits mensen zich aanpassen. Het meest ideale compromis wanneer een privé gebied niet mogelijk is, en tegelijkertijd het meest zorgwekkende dat de middenstandsondernemer zich kan bedenken. Een winkelstraat kan door zorgvuldige vormgeving de indruk geven dat het een *shopping mall* is, en dus geprivatiseerd terrein is, maar kan die suggestie even makkelijk kwijtraken als een groep hooligans zich er schreeuwend een pad doorheen baant. Haaks op de Coolingsingel in het centrum van Rotterdam loopt de Meent. In de afgelopen jaren is deze straat aan een opleving bezig die zich vertaalt in de vestiging van nieuwe luxe kledingwinkels en restaurantjes, waardoor de straat voor veel mensen veel aantrekkelijker is geworden. Om deze trend te ondersteunen is de gemeente coulant geweest in het uitgeven en controleren van terrasvergunningen.⁵ Direct aan de gevel en aan de rand van de stoep zijn luxe banken en fauteuils geplaatst, waardoor elke voorbijganger altijd dwars door het terras met lopen. De stoep wordt er volledig door gedomineerd en hoewel het openbaar is, voelt het als privé gebied. De stoep is een erf geworden met recht van overpad. Als voorbijganger ben je op bezoek. Dit wordt versterkt doordat de clientèle van de Meent zich beperkt tot één subcultuur. De suggestie is krachtig en heeft uitwerking op zowel de voorbijganger als de uitbater van de horeca. Mensen die op de stoep blijven stilstaan, worden gesommeerd om verder te lopen, of een consumptie te gebruiken. Er is een mechanisme ontstaan dat, met de drooglegging op Koninginnedag als voorbeeld, als het ware gespiegeld is aan de verkeersaders. Niet de straat, maar de stoep heeft een sterk eenzijdig gebruik gekregen.

Dit soort eenzijdig gebruikte ruimtes hebben zich ontworsteld aan de planning. Ze zijn niet meer het resultaat van slim ontwerpen, maar ontstaan door een onstuitbare ontwikkeling. Daarbij lijkt het sterk op het mechanisme dat Koolhaas beschrijft als Junkspace, zij het niet voor de binnenruimte van *shopping mall*, vliegveld en ziekenhuis, maar voor de buitenruimte. Ondanks alle moeite die er in de ontwerpen van en regelgeving rond elke collectieve ruimte afzonderlijk wordt gestoken, is het resultaat steeds minder specifiek.⁶ De relatie met Junkspace wordt het duidelijkst wanneer de Moime's van de auto- en fietsvrije winkelstraten Hoogstraat en de Lijnbaan worden bekeken. Beide winkelstraten vertonen dezelfde kenmerken als afgesloten *shopping malls*; eenduidige routing, directe aantakking op parkeergarages, foodcourts en een bijna volledige vervaging van de grenzen tussen het winkelinterieur en de straat. In zijn inrichting is de Hoogstraat op één enkel doel ingesteld, de passant in een staat van winkelwoede te krijgen en te houden. Als beide straten daadwerkelijk zouden zijn afgesloten zou het voor de stad niets uitmaken. Als ze zich in een andere stad zouden bevinden, zou het voor de straten weinig uitmaken. Gegijzelde ruimtes kunnen tijdelijk worden opgeroepen door fysieke grenzen te creëren, maar ontstaan voornamelijk doordat een groep mensen een plek functioneel monopoliseert. Daarmee is niet alleen een instrument van de overheid, maar van iedereen. Het Euromast park, bijvoorbeeld, wordt op een zonnige dag druk bezocht en verandert van een leeg park in mensenmassa. Een spontaan festival. Veel mensen voetballen of picknicken er, en het is extra leuk wanneer er groepen jonglerende en acrobatiek bedrijvende jongeren zijn. Die vormen een aparte eenheid, wat ze doen, doen ze volledig voor zichzelf en ze gaan er vaak zo in op dat zij op hun

manier de plek gijzelen. Tegelijkertijd zijn hun activiteiten bijzonder leuk om naar te kijken en bieden ze de andere mensen een bron van vermaak. Op de Westblaak is de briljante vondst gedaan door dit principe toe te passen midden in een drukke verkeersweg. De programmatische nonfunctionaliteit van een brede middenberm werd vervangen door een skatepark. De oorspronkelijke doodsheid van de als vluchtheuvel dienende groenstrook is daarmee in één keer omgeslagen in een vibrerende levendigheid. Tussen de formele kantoor- en bankgebouwen die de straat hier flankeren is het skatepark een onwaarschijnlijke toevoeging, maar tegelijkertijd ook een welkome afleiding. De stunts van de jongeren op skateboards, inliners en BMX-jes, de dynamiek van voorbijschietende skaters, de consequente wijze waarop ze zich als subcultuur presenteren is zo boeiend dat veel mensen op bankjes naast het skatepark gaan zitten om het schouwspel te bekijken. De ruimte zelf blijft gegijzeld, en weinig mensen die niet tot de subculturen van het skatepark behoren zullen er doorheen lopen. Maar het is op zo'n goede manier in het stedelijk weefsel geplaatst dat dat er niet toe doet.

Motiefloos

Buiten de gegijzelde ruimte, is de stad motiefloos. Hier is de openbare ruimte werkelijk openbaar, de plaats waar je plekken kan opzoeken, maar ook doorheen kunt dwalen. Waar je niet bij een groep hoeft te horen om er te willen zijn, waar je niet hoeft te kopen om er te kunnen genieten. De motiefloze stad is een resultante, het residu wat overblijft nadat alle plekken zijn gegijzeld. Toch is haar waarde niet te onderschatten. Mensen komen niet uitsluitend naar de stad om gezelligheid te zoeken, maar om op anonieme wijze op te gaan in een meer of minder bruisende omgeving. Juist omdat openbare ruimte niet meer de vanzelfsprekende ontmoetingsplaats is, wordt het belang van het doelloos verblijven groter. Mensen moeten er, zolang ze geen kwaad in de zin hebben, ongeacht hun motieven kunnen verblijven. Wanneer mensen zich voor hun aanwezigheid moeten verantwoorden is de vanzelfsprekende openbaarheid van openbare ruimte verdwenen. Dat deze niet overal even levendig is maakt niet uit.

!openbaar! is een initiatief van architecten, stedenbouwkundigen en kunstenaars

In het leven geroepen door Rob Gijsbers, Christian Müller en Harmen van de Wal, wordt de openbare ruimte van Rotterdam in kaart gebracht.

Noten

- 1 *In een lopende studie,!openbaar!, van Christian Müller, Harmen van de Wal en Rob Gijsbers is op een kaart aangegeven welke gebieden een eenduidige functionaliteit hebben. Hieronder worden verstaan: alle door de gemeente als stroomwegen aangemerkte verkeersaders, voetbalkooien, autovrije winkelstraten, kijkgroen en dergelijke. In totaal beslaat dit vijfendertig procent van de openbare ruimte van de stad.*
- 2 *Monime: mono-animated space, een term uit de studie !openbaar!, gebaseerd op een observatie van Maarten Hajer en Arnold Reijndorp over het effect van de toenemende functionalisering van openbare ruimte op het kunnen ontstaan van publiek domein.*
- 3 *Hajer, M. en Reijndorp, A., Op zoek naar nieuw publiek domein, NAI Uitgevers, Rotterdam, 2001.*
- 4 *Hajer en Reijndorp geven ook aan dat steeds meer plekken multifunctionaliteit combineren met een volstrekte eenduidigheid in thematisering. Op deze plekken is niet de functie eenduidig, maar het verwachte gedrag.*
- 5 *Interview met dS+V buitenruimte ontwerpers. In dit interview kwam naar voren hoe weinig middelen de gemeente heeft om de terrassen aan banden te leggen. Dit interview is afgenomen in het kader van de studie !openbaar!*
- 6 *Koolhaas, R., Content, Taschen GmbH, 2004.*